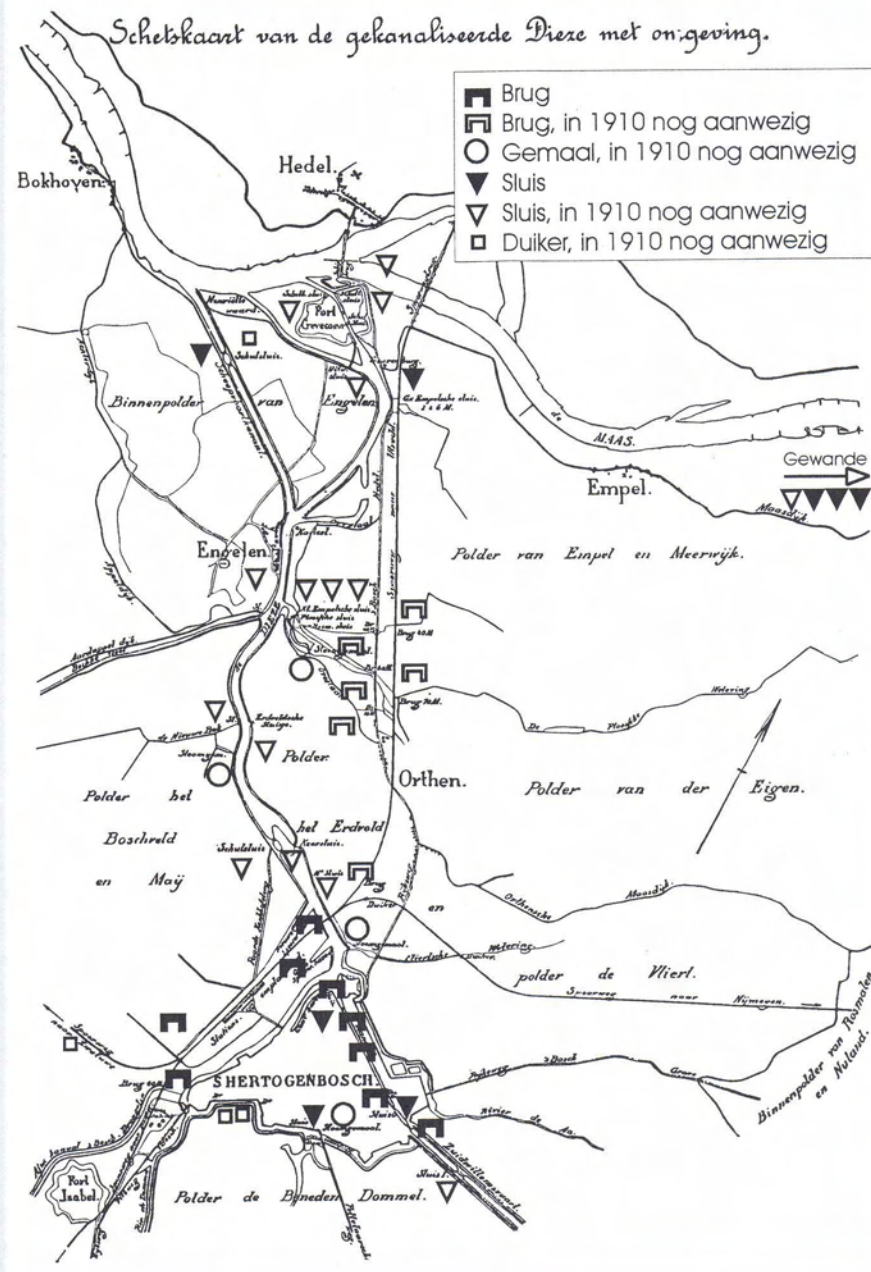

Water en zijn betekenis: fraaie cultuurhistorische inventarisatie

Al te bescheiden noemt Bram Steketee zijn nieuwste boek een cultuurhistorische inventarisatie. Dat zou een lezer kunnen afschrikken. Hoe zo inventarisatie? Toch geen dorre boedelbeschrijving, een oersaai rapport van dertien in een dozijn of hoogstens een gedetailleerd overzicht van wat aan waterstaatkundige zaken in en onmiddellijk buiten onze stad aan wetenswaardigs voorhanden is? Niets blijkt minder waar. De auteur geeft dat begrip 'inventarisatie' een gelukkige en essentiële toevoeging: *cultuurhistorische*. En die uitbreiding geeft zijn studie grote betekenis, kleur en afwisseling. Het verplicht de schrijver uiteraard tot het leggen van de noodzakelijke samenhang tussen een reeks interessante waterstaatkundige ontwikkelingen en de concretisering ervan in de loop der eeuwen in tal van objecten. Hij heeft de vele bruggen, viaducten, duikers, sluizen en gemaalen in onze stad en de nabije regio echter alleen tot voorwerp van zijn studie gemaakt en beschreven, voor zover ze van cultuurhistorische betekenis zijn en ook nog uitmunten door gaafheid, oorspronkelijkheid, zeldzaamheid en esthetische waarde. Het kan niet anders of een grondig historisch onderzoek naar de huidige stand van zaken moet aan al die kwalificaties voorafgaan. Steketee beschikt gelukkig over benijdenswaardige eigenschappen. Hij beheerst alle aspecten van zijn vak, kan, in alle nuchterheid, boeiend schrijven en weet in beknopt bestek talrijke, ook technische, kwesties, ingewikkeld voor een leek, heel helder uit te leggen en te verklaren. Overzichtelijke kaarten, precieze tekeningen en een overvloed aan foto's geven niet alleen toelichting, ze zorgen ook voor herkenbaarheid en verduidelijken de onbetwiste

Overzicht van de in de twintigste eeuw verloren gegane en nog (gedeeltelijk) resterende oude waterstaatkundige objecten.

*De Blauwe Sluis in de Maasdijk te Gewande, gezien vanaf de Hertogswetering.
Al eeuwenlang bevindt zich een sluis op deze plek.
(Foto: BAM)*

invloed die water in de loop van eeuwen op onze gemeenschap in goede en slechte tijden heeft uitgeoefend. In dat opzicht is 's-Hertogenbosch uitzonderlijk exemplarisch. Geen stad in Brabant kan voor haar geschiedenis op zulk een sterke samenhang met water bogen. Water blijkt niet alleen haar levensader te zijn: aanzet tot haar ontstaan en ontwikkeling als centrum van de Meierij en handelsstad in een ver verleden, maar ook voorwaarde voor noodzakelijke verbindingen met tal van plaatsen in haar onmiddellijke omgeving en met een ver buitenland. Voordat wegen landen doorkruisten en plaatsen aan elkaar koppelden, stroomde er al water, dat intensief en frequent verkeer mogelijk maakte, handel en welvaart bracht, redding en toeverlaat waarborgde, maar ook zorgde voor overlast door overstromingen, vaak onverwacht en dodelijk. Mensen hebben zich daartegen geweerd, vindingrijk oplossingen bedacht en technische mogelijkheden uitgebuit. Het resultaat van die eeuwen aan inspanningen heeft een indrukwekkende

hoeveelheid landschappelijke 'bouwwerken' opgeleverd, tot stand gekomen met aarde, klei en zand, maar ook met andere materialen: hout, steen, ijzer, staal en beton en dus niet zonder reden 'kunstwerken' genoemd. Steketees typering van bruggen, sluizen, waterkeringen munten uit door nuchtere precisie. Hij zal het zeker kunnen waarderen, dat aan zijn beschrijving van de Rückertbrug op pag. 44 en 45 kan worden toegevoegd, dat de oorspronkelijk smeedijzeren lantaarns, die naar zijn mededeling, inmiddels zijn verwijderd, opnieuw zullen worden geplaatst, maar nu aan de hand van door zijn collega Nico Jurgens van oude foto's vervaardigde digitale tekeningen. Aardig is, dat dit boek nu juist die aspecten belicht, die tot nu toe te weinig aandacht kregen. De Binnendieze komt daarom maar, terecht, heel zijdelings aan de orde. Daarover bestaat immers al een indrukwekkende literatuur. En die andere 'waterstaat' is fascinerend genoeg. Wel is er uiteraard een schematische kaart van de geka-

naliseerde Dieze, die levens-aorta tussen de stad en de Maas, die tegelijk een fraai beeld schetst van de geschiedenis van deze belangwekkende verbinding. Wat weinigen precies zullen weten, is handig afgebeeld op twee overzichtskaarten (pag. 15 en 17). In één oogopslag valt daar te zien, wat anders een ingewikkelde uitleg vergt. Hoewel het beleid in onze stad - het is bitter dit te moeten constateren - in de voorbije maanden wel eens anders te zien heeft gegeven, is het doel van publicaties als deze: het behoud van waardevol erfgoed, historisch belangwekkende monumenten en zeker ook landschappelijke elementen. En tot die laatste categorie behoren ook allerlei waterstaatkundige werken, de vestingwerken en de structuren, die daar aan ten grondslag lagen. De betrekkelijk jonge - 25 jaar - gemeentelijke afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM) heeft zich in een reeks van publicaties niet onbetuigd gelaten. Het boek is verschenen bij gelegenheid van Open Monumentendag 2000, toen als landelijk thema 'water' volop in de belangstelling stond.

Bram Steketee, Waterstaatkundige Werken in 's-Hertogenbosch, een cultuurhistorische inventarisatie (Utrecht 2000)

Leesboek en bron van inspiratie:

vierenhalve eeuw geschiedenis van 's-Hertogenbosch

Eindelijk is het er dan: het werk waarover in de gangen van het Stadsarchief met een zweem van geheimzinnigheid werd gefluisterd, het boek waarnaar liefhebbers van het Bossche verleden al jaren reikhalzend hebben uitgekeken, het levenswerk van oud-stadsarchivaris P. Kuijer over de eerste viereuhalf eeuwen van de geschiedenis van 's-Hertogenbosch, de eerste integrale geschiedenis over die periode sinds Van Heurns *Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch* uit 1776.

Zonder twiifel ligt het zwaartepunt in het verhaal van Kuijer bij de grote gebeurtenissen, de politiek-staatskundige en militaire geschiedenis. Hiermee wortelt het werk stevig in een eerbiedwaardige historiografische traditie. Het boek is grotendeels chronologisch van opzet en laat de wederwaardigheden van de stad van haar ontstaan eind twaalfde eeuw tot en met het omineuze jaar 1629 in een heldere stijl de revue passeran. Het chronologische verhaal wordt enkele malen onderbroken door hoofdstukken waarin het maatschappelijk leven, met name de economische en sociale situatie en ontwikkelingen, maar ook religie en cultuur aan de orde komen. Kuijer baseert zich op gedrukte bronnen en wetenschappelijke literatuur. Dit verklaart de verdichting van zijn verhaal met het vorderen van de beschreven 450 jaar: hoe rijker de bronnen vloeien, hoe talrijker de wetenschappelijke studies, des te uitvoeriger is Kuijer. Het is dan ook niet verwonderlijk dat meer dan de helft van het boek wordt besteed aan de periode vanaf 1500 en meer dan 100 bladzijden worden besteed aan de – inderdaad zeer enerverende – periode 1566-1579. Met name de bijzonder gedetailleerde beschrijving van laatstgenoemde periode zullen veel lezers wellicht als te diepgravend beschouwen. Ze overschrijdt zeker verre de

grenzen van wat een stadsgeschiedenis gewoonlijk biedt. Ter vergelijking: een recente geschiedenis van de stad Utrecht behandelt de gehele geschiedenis van die stad tot 2000 in bijna 600 bladzijden, voor de ook voor Utrecht zeer boeiende periode 1566-1579 worden slechts 12 bladzijden ingeruimd.

Wie zich heeft verdiept in de Bossche geschiedenis zal – zeker waar het om de periode vóór 1500 gaat – het ontbreken van een helder overzichtswerk als een gemis hebben gevoeld. Voor een belangrijk deel van die periode zijn bovendien nauwelijks wetenschappelijke studies voorhanden. Toch heeft Kuijer met het beperkte materiaal ook voor deze periode een helder overzicht geschreven, waarbij hij bovendien herhaaldelijk feiten boven tafel brengt die voorheen in de Bossche historiografie nog niet waren opgemerkt. Bijvoorbeeld een intrigerend feit als de opmerkelijke bevoegdheden die de hertog in 1418 aan de Bossche patriërs Van Meerhem, Van Ghent, Van Gemert en Van Haestrecht verleende met betrekking tot de benoeming van de Bossche schout, onderschout en schepenen was mij onbekend (p.110, 112). Ook de hele periode van de Gelderse oorlogen eind vijftiende, begin zestiende eeuw, een al snel verwarrende opeenvolging van uitvallen, plundertochten, schermutselingen, belegeringen, die de Meierij en het Gelderse rivierengebied

lange tijd vrijwel jaar in jaar uit teisterden, weet Kuijer in een overzichtelijk verhaal te vatten, zonder daarbij de details uit het oog te verliezen. En passant wordt nog eens duidelijk gemaakt dat de Gelderse oorlogen, hoewel uitvloeisel van een conflict van grotere omvang, met name op regionaal niveau, voor stad en Meierij (en natuurlijk ook voor het Gelderse grensgebied) desastreuze gevolgen hebben gehad, terwijl het zuiden van Brabant er veel minder direct mee werd geconfronteerd. Als laatste voorbeeld van een 'eye-opener' wil ik wijzen op de herhaaldelijke citaten uit de nog onuitgegeven en daarom zelden aangehaalde kroniek van Wilhelmus Molius. Deze geestelijke biedt als ooggetuige van veel gebeurtenissen uit de

Behalve de 'Boschboom' was het de stad toegestaan het wapen van Brabant en Limburg te voeren. In de Handschriftenverzameling van het Algemeen Rijksarchief te Brussel (983, fol. 63v.) bevindt zich vermoedelijk de oudste afbeelding (1438) van dit wapen (en omgeven is door een woud van Bossche torens. (Foto: Algemeen Rijksarchief Brussel)

eerste helft van de zestiende eeuw talrijke nieuwe bijzonderheden in een levendige stijl. Ik hoop dat de reeds enige jaren geleden in het vooruitzicht gestelde uitgave en vertaling van deze kroniek niet te lang meer op zich zal doen wachten.

Voor Kuijer houdt de geschiedenis van 's-Hertogenbosch niet op bij de stadsmuren, maar kan zij slechts begrepen worden door haar in bredere context te plaatsen, haar te beschouwen vanuit de grotere staatkundige ontwikkelingen van achtereenvolgens het hertogdom Brabant, de Bourgondische, later de Habsburgse, en tenslotte de Spaanse Nederlanden. Deze ontwikkelingen hebben in belangrijke mate de positie van de stad bepaald, en meer dan veel andere steden heeft de stad, als één van de vier hoofdsteden van het hertogdom Brabant en daarmee in het bezit van een stem in de Staten van Brabant, ook invloed op die ontwikkelingen gehad. Dat de Diezestad daarbij niet zelden een eigenzinnige en van de andere drie hoofdsteden – Leuven, Brussel en Antwerpen – afwijkende houding aannam, mag door de grote afstand van het Zuid-Brabantse kernland, door de economische oriëntatie van 's-Hertogenbosch op het rivierengebied en met name Holland, geen verwondering wekken. Het boek wordt gepresenteerd als het eerste deel van de tweedelige stads-geschiedenis van 's-Hertogenbosch, die de periode van het ontstaan van de stad eind twaalfde eeuw tot 1990 behandelt. De uitgever heeft inderdaad zijn best gedaan om beide boeken als één geheel te presenteren: formaat en ontwerp van de omslag komen overeen. Maar wanneer men de boeken openslaat en begint door te bladeren en te lezen zal al spoedig blijken dat het hier om twee fundamenteel verschillende werken gaat, weliswaar handelend over dezelfde stad en elkaar opvolgend in de tijd, maar vanuit verschillende uitgangspunten geschreven. Het tweede deel, over de periode 1629-1990, is geschreven door een groot aantal auteurs, die

zich aan het strakke keurslijf van een vooropgesteld programma dienden te houden. Het gaat in dit boek niet zozeer om de belangrijke historische feiten, maar om de veranderingen die het leven van de gewone Bosschenaar raakten. Het eerste deel daarentegen is geschreven door één auteur, die zichzelf geen thematisch stramien heeft opgelegd, maar zijn eigen voorkeuren heeft laten gelden en juist wel alle aandacht richt op de belangrijke historische feiten. Zo krijgen de sociaal-economische ontwikkelingen relatief gezien minder aandacht dan de staatkundige en worden kunst en cultuur van de hele 450 jaar in slechts één hoofdstuk samengevat. Ruiterlijk geeft Kuijer toe dat hij sommige aspecten van het historisch gebeuren onderbelicht heeft gelaten, deels uit een bewuste, persoonlijke keuze, deels door het ontbreken van de benodigde bronnen, deels omdat het betreffende onderwerp nog niet voldoende wetenschappelijk onderzocht was. Over de beschikbare wetenschappelijke literatuur moet het volgende worden opgemerkt: bij mij is de indruk blijven hangen dat het werk al begin jaren negentig in eerste versie af moet zijn geweest en dat het daarna ongetwijfeld nog vele herzieningen heeft ondergaan, maar dat niet meer systematisch de historiografische ontwikkelingen zijn verwerkt. Anders gezegd: ik mis nogal wat belangrijke studies uit de jaren negentig, zowel wat 's-Hertogenbosch betreft als over de bredere context. Om met enkele voorbeelden te volstaan: het werk van Steurs over de oorsprong van de Meierij van 's-Hertogenbosch; een artikel van Verhoeven over het ontstaan van de Mariaverering; artikelen van Blondé over de Bossche stadsfinanciën in de eerste helft van de zestiende eeuw; Van Gorp over de door Kuijer veelbesproken Dirk Aertssen; de scriptie van Glebbeek over de kerkfabriek van de Sint-Jan; Marnef over een aantal Brabantse steden in de tweede helft van de zestiende eeuw; Janssens over de Brabantse opstelling in de periode

1567-1578. Mijn eigen proefschrift is wel door Kuijer geraadpleegd, maar mijn belangrijkste conclusies vind ik toch niet terug in zijn boek.

De voorgaande kanttekeningen nemen echter niet weg dat de stad 's-Hertogenbosch zich gelukkig mag prijzen met dit prachtige nieuwe overzicht van haar vroegste geschiedenis. Een mooi leesboek voor de liefhebbers van het Bossche verleden en ongetwijfeld voor generaties historici een inspiratiebron om de vele lacunes in onze kennis van de Bossche geschiedenis op te vullen.

Aangehaalde werken

- B. Blondé, 'De saneringspogingen van de Bossche stadsfinanciën in de eerste helft van de 16e eeuw: spiegel van een politieke, sociale en economische realiteit?', in: *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet van België* 172 (1990) 65-75.
- R.E. de Bruin e.a. ed., 'Een paradijs vol weelde'. *Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).
- P. Glebbeek, *De kerkfabriek van Sint-Jan te 's-Hertogenbosch. De instelling, haar inkomsten en uitgaven tot 1629* (onuitgegeven doctoraalscriptie, Amsterdam 1995).
- G. van Gorp, 'Dirck Dirck Aerts, 'eertijts borgermeester der stad van 's-Hertogenbosch', in: *'s-Hertogenbosch* 5 (1997) 8-14.
- G. Janssens, 'Brabant in het Verweer'. *Loyale oppositie tegen Spanje's bewind in de Nederlanden van Alva tot Farnese 1567-1578* (Kortrijk-Heule 1989).
- G. Marnef, *Het calvinistisch bewind te Mechelen 1580-1585* (Kortrijk-Heule 1987).
- A.H. Schuttelaars, *Heren van de Raad. Bestuurlijke elite van 's-Hertogenbosch in de stedelijke samenleving 1500-1580* (Nijmegen 1998).
- W. Steurs, *Naissance d'une région. Aux origines de la Mairie de Bois-le-Duc. Recherches sur le Brabant septentrional aux 12e et 13e siècles* (Brussel 1993).
- G. Verhoeven, 'Dat beghinsel van onser vrouwen. Het ontstaan van de cultus van Onze Lieve Vrouwe van 's-Hertogenbosch', in: J.A.F.M. van Oudheusden e.a. ed., *Ziel en zaligheid in Noord-Brabant* (Delft 1993) 40-60.

* Anton Schuttelaars is historicus en promoveerde twee jaar geleden op een studie naar de elite van 's-Hertogenbosch in de late Middeleeuwen. Schuttelaars besprak P.Th.J. Kuijer, *'s-Hertogenbosch. Stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629* (Zwolle en 's-Hertogenbosch 2000).